

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

THEORETICAL LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF LEGAL MODELING

Новікова М.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук
Херсонський державний аграрно-економічного університет

Старіков О.В., особа, відповідальна за проведення
судових засідань в режимі відеоконференції
Ленінський районний суд м. Харкова

Стаття присвячена аналізу методологічних засад розвитку вітчизняної правової системи. У роботі здійснено спробу аналізу застосування в українських наукових дослідженнях правового моделювання. Встановлено, що моделювання виступає очільником серед філософських методів наукових досліджень та вважається провідним методом набуття знань. Його актуальність обумовлюється пізнавальним характером людської діяльності, що потребує аналізу та систематизації набутих знань на підставі побудови моделей реально існуючих об'єктів, процесів чи явищ.

Особливістю методу моделювання полягає у можливості його використання у випадках, коли проведення експериментів з предметом-оригіналом неефективне або неможливе з морально-етичних та правових питань. Саме це робить моделювання провідним методом у сфері соціального пізнання і, відповідно, методом пізнання правових явищ.

У дослідженні визначено предмет та об'єкт правового моделювання як методу дослідження. Визначено, що предметом методу правового моделювання виступає правова модель, яка застосовується для наукової оцінки правових явищ, їх структуризації, а також прогнозування їх стану та розвитку. З'ясовано, що правовому моделюванню властива реалізація завдань, серед яких: чітке відображення суті та систематизація правових явищ; ілюстрування складних правових процесів через прості структури; формування нової інформації про сутність та структуру оригінального об'єкту; складання прогнозів розвитку об'єкту дослідження; аналіз інформації про стан, структуру та сутність правового явища, формування ефективних рішень.

Констатовано, що правове моделювання в українській юридичній доктрині виступає в якості методу наукового пізнання правової дійсності на загальному рівні; методу пізнання правових процесів та явищ у ході правотворчої діяльності; засобу правотворчості.

Ключові слова: моделювання, метод пізнання, правове моделювання, засіб правотворчості.

The article is dedicated to the analysis of methodological principles for the development of the domestic legal system. The work attempts to analyze the application of legal modeling in Ukrainian scientific research. It is established that modeling is at the forefront of philosophical methods in scientific research and is considered the leading method of acquiring knowledge. Its relevance is driven by the cognitive nature of human activity, which requires the analysis and systematization of acquired knowledge based on the construction of models of real existing objects, processes, or phenomena.

The distinctive feature of the modeling method is its ability to be used in cases where conducting experiments with the original object is ineffective or impossible due to moral, ethical, and legal issues. This makes modeling the leading method in the field of social cognition and, accordingly, the method of understanding legal phenomena.

The study defines the subject and object of legal modeling as a research method. It is determined that the subject of the legal modeling method is the legal model, which is used for the scientific assessment of legal phenomena, their structuring, as well as forecasting their state and development. It is clarified that legal modeling involves the implementation of tasks, including: a clear reflection of the essence and systematization of legal phenomena; illustrating complex legal processes through simple structures; generating new information about the essence and structure of the original object; making forecasts about the development of the research object; analyzing information about the state, structure, and essence of the legal phenomenon, and forming effective decisions.

It is stated that legal modeling in Ukrainian legal doctrine serves as a method of scientific understanding of legal reality at a general level, a method of understanding legal processes and phenomena during lawmaking activities, and a means of lawmaking.

Key words: modeling, method of cognition, legal modeling, means of lawmaking.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної правової системи України спонукає вітчизняних науковців до пошуків нових ефективних засобів реалізації правових норм, побудови моделей правової поведінки. Особливо важливим це питання стало після набуття Україною незалежності, визначення її як самостійного актора у міжнародних відносинах, а пізніше – після обрання європейського та євроатлантичного курсу суспільно-політичного розвитку. Участь у глобалізаційних процесах неможлива без закономірного зближення українського законодавства з законодавством країн-партнерів з метою активного розвитку у економічній, політичній, культурній, соціальній та інших сферах. Важливу роль у означених процесах відіграє правотворча діяльність, від ефективності якої залежить сутність правової норми і наслідки її застосування. З огляду на це, можна припустити, що правове моделювання як можливість поєднання прогностичного та емпіричного досвіду у формуванні належної поведінки суб'єктів правовідносин, може виступати ефективним елементом формування механізму правового регулювання. Дане припущення, на нашу думку, виступає вагомим під-

ставою для наукової оцінки ролі правового моделювання у формуванні сучасної правової системи України. У той же час, вивчення сутності будь-якого явища потребує оцінки сформованості уявлень про нього у вітчизняній науці взагалі та юридичній зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі дослідження правового моделювання лежить у інформаційній, соціально-правовій, та управлінській площинах. Аналіз моделювання, його важливості для прогнозування та структуризації суспільних явищ, вплив на формування елементів правової системи та поведінкові паттерни суб'єктів правових відносин можна знайти в роботах Б. Громовика, Д. Ланде, А. Лопатьєва, Х. Кметик-Подубінської, О. Копиленка, Г. Мурашина, І. Переверзи, П. Рабіновича, Н. Ткаченка, В. Фурашева, М. Шигун, К. Юдкова та інших.

Формування цілей статті. Формування уявлення про стан дослідження правового моделювання у сучасній вітчизняній науці та ступеня сформованості уявлень про нього у українській юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Моделювання, як складова дослідницької діяльності, посідає вагомe місце

у українській науці. В першу чергу воно визначається як найбільш вживаний метод пізнання дійсності, що підтверджується цілою низкою наукових розвідок.

На думку М. М. Шигун, моделювання виступає очільником серед філософських методів наукових досліджень, провідним методом набуття знань та обумовлюється характером людської діяльності. Авторка дотримується точки зору, що продуктивність діяльності людини полягає у аналізі та систематизації набутих знань та побудові відповідних моделей реально існуючих об'єктів, процесів чи явищ. Це допомагає опосередкувати зв'язки у трьох найважливіших сферах людської діяльності – техніці, експериментів та теоретичному пізнанні [1, с. 203–204].

А. О. Лопатєв визначає моделювання «метод дослідження реальних і абстрактних об'єктів-прототипів на умовних образах, схемах, фізичних об'єктах, що відрізняються від прототипу, але аналогічні йому за будовою чи типом поведінки, із застосуванням методів аналогії, теорії подібності й теорії обробки даних експерименту» [2, с. 5].

Вагомою характеристикою моделювання як методу пізнання дійсності є його «відірваність» від об'єкту вивчення у разі об'єктивної необхідності. Зокрема, М. С. Саєнко встановлює, що використання моделювання найчастіше здійснюється у випадках, коли проведення експериментів з предметом-оригіналом неефективне або неможливе з морально-етичних та правових питань. Зокрема, при моделюванні людської поведінки [3, с. 129]. Відповідно, слід погодитися з тим, що важливість моделювання, як методу пізнання, полягає «у створенні умов для вивчення явищ чи процесів, що є недоступними для безпосереднього спостереження за ними, або у тих випадках, коли можливості експериментування над об'єктами є обмеженими» [1, с. 205]. Це робить моделювання чи не основним методом досліджень у сфері соціального пізнання, в якій науковці безпосередньо обмежені у дослідженні об'єкта (в більшості випадків) саме з морально-етичних чи правових обмежень.

При цьому важливість дослідження саме соціальної сфери неможливо заперечувати. Аналізуючи соціальне пізнання як явище, В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч та інші, підводять нас до думки, що пізнання сутності та основних закономірностей функціонування і розвитку соціуму є основою для формування та прояву громадянської активності, гармонізації суспільних відносин та утримання від дій, які суперечать означеним закономірностям, звичаям, моральним і правовим нормам. Здійснюючи аналіз методів соціального пізнання, автори виділяють і метод моделювання саме як опосередкований метод, що дає можливість аналізувати складні соціальні явища [4, с. 10, 26] у тому числі й у правовій сфері.

Слід зауважити, що виступаючи методом соціального пізнання, моделювання дає можливість реалізувати не тільки функцію отримання нової інформації, але й здійснювати описову чи демонстративну функцію, що є важливим для прогнозування різного типу соціальних процесів. Відповідно, перевагами моделювання у соціальному пізнанні на підставі поглядів учених [5, с. 12], можна назвати наступне: моделювання дозволяє зрозуміти будову об'єкта, навчитися ним управляти та прогнозувати наслідки заданих дослідником форм і способів дії на об'єкт.

З огляду на те, що правова сфера виступає невід'ємним елементом соціальної дійсності, дослідження правових явищ за допомогою методу моделювання не стало виключенням. Це дає нам підстави говорити про те, що правове моделювання у юридичних дослідженнях часто визначається в якості саме методу дослідження правових явищ. Наприклад, О. О. Попадич здійснює дослідження моделей формування правової компетентності учнів початкової школи на підставі методу правового моделювання [6], К. В. Юдкова аналізує правове моделювання як метод

побудови правової моделі інформаційної безпеки [7], Д. Ю. Нікітенко – як метод пізнання при розслідуванні злочинів [8], Х. Кметик-Подубінська – метод сучасних конституційно-правових досліджень [9] тощо.

Також зауважимо, що у вітчизняних наукових дослідженнях з соціальної сфери, правове моделювання аналізується як з правової, так і з соціально-правової точки зору. В окремих випадках воно протиставляється інформаційному моделюванню, хоча їх поєднання у системних дослідженнях дає можливість припускати їх глибинну єдність, яка проявляється у глобальній діджиталізації суспільства.

З позиції методу пізнання, моделювання в праві визначається, в першу чергу, як моделювання правових процесів, а в другу – як процес вивчення власне правових процесів за допомогою побудови відповідних моделей [5, с. 11]. Зокрема, І. М. Переверза, застосовуючи метод правового моделювання з метою вивчення адвокатської діяльності визначає, що він «дозволяє вивчати об'єкт пізнання шляхом дослідження даної теоретичної моделі, яка відтворює принципи організації та функціонування системи шляхом розщеплення на структурні елементи, їх уявлення як структурного елемента (частини) системи і перенесення отриманих даних на інститут адвокатури або адвокатську діяльність» [с. 205].

Грунтуючись на загальнонаукових поглядах про об'єкт і предмет моделювання [1, с. 206], визначимо поняття об'єкту та предмету правового моделювання як методу дослідження. Вважаємо, що об'єктом у правовому моделюванні можуть виступати абстрактні юридичні явища та процеси, які становлять інтерес для наукового та практичного пізнання з метою формування гармонійної правової дійсності. У свою чергу, предметом правового моделювання виступають конкретні юридичні явища та процеси, їх внутрішня будова з визначенням взаємозв'язків між їх елементами, а також поведінка суб'єктів правовідносин у означеному середовищі та її наслідки.

Аналізуючи вітчизняні дослідження, ми приходимо до висновку, що поняттю предмету правового регулювання відповідає дефініція правової моделі. Д. В. Ланде під моделлю в праві розуміє «відображення суспільно-правових та організаційно-технічних процесів, яке повністю або за основними характеристиками відповідає реальним правовідносинам та при взаємодії із зовнішніми негативними факторами повною мірою відображає наслідки такої взаємодії, що робить можливим впровадження дієвого механізму запобігання [5, с. 12]. Х. Кметик-Подубінська розділяючи позиції А. Безрукова та І. М. Переверзи встановлює, що правова модель є «створена в результаті абстракції, ідеалізації чи спостереження форма відображення правової дійсності, яка перебуває у відношенні відповідності з досліджуванним об'єктом, служить засобом вираження внутрішньої структури складного правового явища та яка несе інформацію про об'єкт чи виконує спеціальну описову (демонстраційну) задачу» [9, с. 213; 10, с. 53].

Хотілося б також звернути увагу на те, що використання методу правового моделювання дійсно дає можливість як структурувати та удосконалити вже існуючі моделі правової поведінки, так і створити абсолютно нові правові моделі. В якості першого прикладу хотілося б звернути увагу на роботу Н. О. Ткаченко та Б. П. Громовика, в якій з залученням методу правового моделювання формується модель соціально відповідальної поведінки фармацевтичних фахівців [11] з урахуванням існуючих рівнів реалізації правового статусу фармацевтичного фахівця та діючих нормативно-правових актів. В якості прикладу нової правової моделі наведемо дослідження В. П. Хряпченко, яка запропонувала в систему сучасної юриспруденції різноманітну модель галузей права [12].

Отже, правовому моделюванню як методу пізнання властиві наступні завдання: 1) чітко відображення суті

об'єктів правової дійсності у вигляді системи; 2) висвітлення (ілюстрування) складних правових процесів через сукупність простих, менших за структурою процесів чи процедур; 3) формування нової інформації про сутність та структуру оригінального об'єкту; 4) складання прогнозів про можливий подальший розвиток об'єкту дослідження; 5) аналіз інформації про стан, структуру та сутність правового явища, формування на його підставі оптимальних ефективних рішень.

На додачу до вищезгаданого, також слід зауважити, що уявлення про правове моделювання в українській правовій науці не обмежується лише методом пізнання. Так, О. А. Колодій, О. Л. Копиленко, Г. О. Мурашин, М. П. Пихтін визначають правове моделювання в якості ефективного засобу правотворчого процесу [13]. У зазначених дослідженнях встановлюється, що правове моделювання виступає підґрунтям для створення узгодженого правового простору на національному та міжнародному рівнях. В основу правового моделювання як засобу правотворчості покладений модельний правовий акт, як документ рекомендаційного характеру. Він містить норми, які виступають орієнтиром для законодавця щодо створення норм у тих чи інших сферах суспільного життя.

Маючи значні історичні корені, правове моделювання у сфері правотворчого процесу і наразі активно застосовується, зокрема, у Європейському Союзі. В якості прикладу можна привести норми Рекомендації № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийняту Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року) [14].

Ясно, що застосування модельних норм у правотворчому процесі, у свою чергу, вимагає від законодавця створення і аналізу відповідної моделі правовідносин, оцінки поведінки їх суб'єктів, прогнозування наслідків. Відповідно, ми можемо говорити про те, що у процесі правотворчості правове моделювання може одночасно виступати як засіб правотворчого процесу і як метод пізнання правової дійсності.

Висновки. Зі сказаного раніше випливає, що вітчизняне правове вчення активно користується поняттям «правове моделювання» та «правова модель» під час структуризації, оцінки та прогнозування явищ, які входять до національної правової системи. При цьому, правове моделювання в системі соціально-правового пізнання виступає в якості: 1) методу наукового пізнання правової дійсності на загальному рівні; 2) методу пізнання правових процесів та явищ у ході правотворчої діяльності; 3) засобу правотворчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шигун М.М. Моделювання як метод наукових досліджень та інші методи пізнання дійсності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2007. С. 203–214.
2. Лопатьєв А.О. Моделювання як методологія пізнання. *Теорія і методика фізичного виховання*. 2007. № 8. С. 4–10.
3. Саєнко М.С. Моделювання як метод наукового пізнання, типи моделювання. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/10711/1/Modeluvannya_yak_metod_naukovoho_piznannya.pdf (дата звернення 25.09.2023).
4. Соціально-правове пізнання: монографія / В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч, С.О. Заветний ; за заг. ред. О. С. Пономарьова ; Харк. нац. ун-т ім. госп.-ваім. О.М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 320 с.
5. Ланде Д.В. Основи інформаційного та соціально-правового моделювання: навч. посіб./ Д.В. Ланде, В.М. Фурашев, К.В. Юдкова. К.: НТУУ «КПІ», 2014. 220 с.
6. Попадич О.О. Бінарна модель формування правової компетентності учнів початкової школи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 191. С. 127–130. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-191-127-130>.
7. Юдкова К.В. Побудова правової моделі інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2014. № 1 (10). С. 68–72.
8. Нікітенко Д.Ю. Моделювання як метод пізнання при розслідуванні злочинів. *Інновації в юридичній науці та правозастосовчій практиці*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 29 травня 2014 р.). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=819%3A190514-20&catid=101%3A5-0514&Itemid=125&lang=en (дата звернення 23.09.2023 року).
9. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 7. С. 211–215.
10. Переверза І.М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності. Дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. 240 с. URL: <http://dspace.opua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5316/Diss.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (дата звернення 24.09.2023 року).
11. Ткаченко Н.О., Громовик Б.П. Моделювання правового поля формування соціально відповідальної поведінки фармацевтичних фахівців. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2018. Т. 11. № 1(26). С. 104–111.
12. Хряпченко В.П. Галузі в системі українського права: правове моделювання. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2018. 23 с.
13. Колодій О. А. Модельні правові акти: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.; Копиленко О.Л., Мурашин О.Г. Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2. С. 24–31; Мурашин О., Пихтін М. Правове моделювання у правоохоронній сфері: стан та перспективи. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2–3. С. 102–112.
14. Рекомендації № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийняту Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf (дата звернення 24.09.2023 року)